

ГОЛДА МЕЇР

МОЄ ЖИТТЯ

*Переклала з англійської
Ярослава Стріха*

«НАШ ФОРМАТ» · КИЇВ · 2021

УДК 328.131-055.2(569.4)(092)Меїр
М 45

Меїр Голда

М 45 Моє життя / пер. з англ. Ярослава Стріха. — К. : Наш Формат, 2021. — 424 с. — Серія «Єврейська бібліотека».
ISBN 978-617-7973-49-1 (паперове видання)
ISBN 978-617-7973-50-7 (електронне видання)

Голда Меїр — перша жінка, яка очолила сучасну західну державу — пройшла довгий шлях. Вона народилася в Києві у бідній родині, а після еміграції до США навіть мусила пропускати школу, щоб допомагати батькам у крамниці. Натхненна мрією про самостійну єврейську державу, переїхала в Підмандатну Палестину, щоб обробляти землю. Ніхто й уявити не міг, що скромна іммігрантка стане однією із засновниць Ізраїлю й обійматиме не одну ключову посаду в державі: спочатку міністра праці, потім міністра закордонних справ і зрештою прем'єр-міністра в чи не найдраматичніший відтинок історії Ізраїлю — під час Війни Судного дня.

Автобіографія Голди Меїр читається як захопливий роман. Тут є місце майже безнадійній боротьбі, у якій все ж вдається перемогти, секретним переговорам з королями й президентами, і, звичайно, великій любові до свого народу та своєї землі, завдяки якій жменька відчайдушів виводить молоду державу з низки економічних і соціальних криз і виходить переможцями у війні проти значно могутніших сусідів.

УДК 328.131-055.2(569.4)(092)Меїр

Видано за підтримки:

БЛАГОДІЙНИЙ ФОНД
БОРИСА ЛОЖКІНА

Перекладено за виданням: Golda Meir. *My life* (London, Futura Publication Limited, 1975, ISBN 0-8600-7394-7). First published by Weidenfeld & Nicolson, an imprint of the Orion Publishing Group, London.

Єврейська бібліотека

Серія заснована 2021 року

ISBN 978-617-7973-49-1 (паперове видання)
ISBN 978-617-7973-50-7 (електронне видання)

Усі права застережено. All rights reserved

- © Golda Meir 1975
- © Cover photo by Willem van de Poll, 1964, Nationaal Archief
- © ТОВ «НФ», виключна ліцензія на видання, оригінал-макет, 2021

ЗМІСТ

1	Моє дитинство	11
2	Політичне дорослішання	27
3	Я обираю Палестину	48
4	Початок нового життя	70
5	Першопоселенці і проблеми	92
6	«Ми будемо боротися проти Гітлера»	119
7	Боротьба проти британців	149
8	Ми здобуємо свою державу	186
9	Амбасадорка в Москві	225
10	Право на існування	260
11	Африканці й інші друзі	291
12	Ми покинуті напризволяще	321
13	Пані прем'єр-міністр	349
14	Війна Судного дня	385
15	Кінець шляху	416

Моїм сестрам Шейні та Кларі.
І нашим дітям,
і дітям наших дітей

Я ніколи не вела щоденника, не надто любила писати листи і тим паче не збиралася описувати історію свого життя. Але нині розповіла про чоловіків і жінок, з якими звела мене доля, про деякі з побачених мною місць і передовсім про декотрі з надзвичайних подій, у яких я брала участь, — з надією, що мої читачі довідаються трохи більше про Ізраїль, сіонізм і єврейський народ.

Г. М.
Рамат-Авів,
червень 1975 року

МОЄ ДИТИНСТВО

Можна сказати, що мої скупі спогади з раннього дитинства в Російській імперії, з перших восьми років мого життя, — те, що нині називають роками становлення, — окреслюють мої витоки. Якщо це справді так, то мені шкода, що про ті часи залишилося так мало щасливих чи бодай приємних спогадів. Ті розпорошені епізоди, які лишилися зі мною протягом наступних семи десятиріч, стосуються здебільшого страшних бідувань, яких зазнала моя родина, — злиднів, холоду, голоду і страху, і саме спогади про жах найчіткіші. Ми тоді жили на першому поверсі невеликого будинку в Києві. Мені, напевно, було років зо три з половиною чи чотири, геть маленька. Я досі виразно пам'ятаю, як з'явилися чутки, що буде погром. Тоді я, звичайно, ще не знала, що таке погром, але розуміла: це якось пов'язано з тим, що я єврейка, а ще з бандитами, які гасали містом із ножами й дубцями в пошуках євреїв і волали «христовбивці». Тепер вони заподіють страшного лиха мені і моїй родині.

І досі пам'ятаю, як стояла на сходах на другий поверх, де жила ще одна єврейська родина, тримала за руку їхню маленьку донечку і спостерігала, як наші батьки намагаються забарикадувати двері дошками. Тоді обійшлося без погрому, але я до сьогодні пам'ятаю, як перелякалася і розсердилася, що батько не спроможний мене захистити, а може лише прибити на двері кілька дощок

і чекати зарізяк. Та передовсім запам'яталося: це відбувається лише тому, що я єврейка, і походження вирізняє мене серед інших дітей у нашому дворі. Це відчуття повернеться ще не раз: і той страх, і злість, й усвідомлення своєї іншості, і глибоке інстинктивне розуміння, що виживе лише той, хто сам зможе захиститися.

А ще дуже виразно запам'яталося, як ми бідували. Постійно чогось не вистачало: їжі, теплого одягу, дров. Я завжди мерзла й живіт судомило від голоду. І досі зринає майже не потьмянілий від часу спогад із дуже давнього минулого: я плачу на кухні, бо мати годує мою молодшу сестру, Ціпку, кашею, яка по праву належала мені. У ті часи каша вважалася в нашому домі великим делікатесом, і мене обурювало, що тепер доведеться ділитися з малою. За багато років по тому я й сама пізнала страх за те, що дітям не буде чого їсти, і на власному досвіді зрозуміла, як це — вирішувати, котре з твоїх дітей наїсться. Тоді ж, на київській кухні, я, звісно, розуміла тільки те, що життя важке, а справедливості не допросишся. На щастя, тоді я не знала, що моя старша сестра, Шейна, у школі часто непритомніє від голоду.

Мої батьки переїхали до Києва незадовго до мого народження. Вони познайомилися і побралися в Пінську, де жила родина матері, і саме туди ми повернулися вже за кілька років — 1903-го, коли мені виповнилося п'ять. Мати дуже пишалася своєю історією кохання і часто її розповідала. Хоча я знала її напам'ять, охоче слухала знову і знову. Мої батьки побралися всупереч традиціям, без традиційного свата-шадхана.

Не знаю, чому мій батько, уродженець України, служив у війську саме в Пінську; хай там як, мати побачила його на вулиці, закохалася у високого миловидого юнака з першого погляду й навіть розповіла про нього батькам. Свата врешті таки викликали, але тільки для того, щоб, так би мовити, «домовитися про формальності». У цій історії і нашу матір, і нас найбільше вражало те, що їй вдалося переконати своїх батьків: ну і що, що її обранець — сирота без копійки за душею, та ще й із дуже простої родини, зате в них кохання з першого погляду. Однак були в нього й чесноти: він не якийсь там темний невіглас. У ранньому юнацтві певний час провчився в *єшиві* (юдейській семінарії) і знав Тору. Мій дід на таке зважав. Утім, підозрюю, насправді вирішальним чинни-

ком стало те, що дід добре розумів: моя мати як щось собі надумає, то вже не поступиться.

Мої батьки були дуже різними людьми. Батько, Моше Іцхак Мабович, стрункий, з тонкими рисами й засадничо оптимістичний чоловік, був схильний довіряти людям — якщо (чи доки) вони не доводили, що цього робити не варто; загалом саме ця риса призвела до того, що його життя не склалося. Словом, він був із тих, кого називають блаженними, і міг би стати успішним, якби обставини склалися трошечки інакше. Натомість Блуме, моя рудоволоса красуня матір, була беручкою, кмітливою, значно хитрішою і заповзятливішою, ніж батько. Утім вона теж була природженою оптимісткою, а ще людиною дуже товариською. Хай там що, у п'ятницю по вечорах в нашому домі завжди збиралися гості — переважно родичі. Я пам'ятаю виводки двоюрідних і троюрідних братів-сестер, тіток і дядьків. Ніхто з них не пережив Голокосту, але вони досі, мов живі, у мене перед очима сидять за нашим кухонним столом, п'ють чай, а на шабат і свята годинами співають — голоси моїх батьків звучали дуже милозвучно.

Родина наша не була особливо набожною. Звісно, батьки дотримувалися юдейських традицій: готували кошерну їжу, відправляли всі свята й обряди. Однак релігія як така (наскільки її взагалі можна відділити в юдеїв від традиції) відіграла у нашому житті дуже малу роль. Не пам'ятаю, щоб я в дитинстві багато думала про Бога чи молилася якомусь персоналізованому божеству, хоча, коли піросла, — тоді ми жили вже в Америці — інколи сперечалася з матір'ю про релігію. Пам'ятаю, якось вона заповзлася довести мені, що Бог існує. Мама сказала: «Якщо Бога нема, то хто тоді робить дощ і сніг?». От я їй і пояснила походження дощу і снігу, як мене вчили у школі, на що вона зауважила: «Ну, Голделе, ду біст аза хахоме, мах ду зол гейн а рейген!» («Ну, Голделе, раз ти така розумна, то зроби так, щоб пішов дощ!»). Тоді не було ще засівання хмар, тож я не знайшлася з відповіддю. Стосовно ж того, що євреї — обраний народ, то цього я так і не прийняла. Мені здавалося, — власне, здається й досі — раціональніше припустити, що це не Бог обрав євреїв, а євреї стали першим народом, котрий обрав Бога, першим народом в історії, який здійснив справді революційний учинок, і саме тому вони унікальні.

Хай там як, у цьому й багатьох інших аспектах наше життя нічим не відрізнялося від життя інших євреїв у містечках і селах Східної Європи. Ми ходили в *шул* (синагогу) на свята і в піст, читали благословення в суботу й дотримувалися двох календарів одночасно: російського і зумовленого далеким краєм, з якого нас вигнали дві тисячі років тому, але його пори року і прадавні звичаї ми продовжували вшановувати в Києві й Пінську.

Мої батьки перебралися до Києва, коли Шейна (старша за мене на дев'ять років) була ще дуже маленькою, бо батько хотів поліпшити наш добробут. Київ лежав поза смугою осілости, у тій частині Російської імперії, де євреям зазвичай не дозволяли селитися, але батько був ремісником, тож, здавши певні іспити й довівши, що він вправний тесля, міг отримати безцінний дозвіл жити в Києві. Отже, він виготовив ідеальний столик для шахів і здав іспит, після чого родина спакувала речі і, сповнена надій, покинула Пінськ. У Києві батько влаштувався працювати на адміністрацію, де мав виготовляти меблі для шкільних бібліотек, і навіть отримав завдаток. Доклавши до завдатку позичені гроші, він відкрив власну столярну майстереньку. Здавалося, що все буде добре, але замовлення зірвалося. Батько казав, наче це тому, що він єврей: Київ виділявся антисемітизмом. Загалом у батьків не було ні роботи, ні грошей, зате були борги, які треба віддавати. І така біда не раз траплялася в моему дитинстві.

Батько відчайдушно шукав роботу; весь день, аж до ночі, оббивав пороги, а коли повертався додому в гіркій пітьмі російської зими, то зазвичай навіть не мав, чим повечеряти. Доводилося перебиватися хлібом і солоним оселедцем.

А мати мала інші клопоти. З чотирьох маленьких синів і доньки двоє померли ще до року; інші двоє згоріли від хвороби за місяць. Мати оплакувала кожне дитя, але, як і більшість єврейських мам того покоління, приймала волю Божу, а ряд маленьких могилочок нічого їй не навчив про методи плекання дітей. Одразу по тому, як померло останнє дитя, заможна родина, що жила неподалік, запросила мою матір годувальницею до їхнього немовляти. Вони поставили умови: мої батьки і Шейна переселяться зі злиденної й вогкої кімнатки в більшу, просторішу, не таку задушливу квартиру, а ще до них прийде медсестра й навчить мою

бідолашну молоду матір основ догляду за дітьми. Тож саме завдяки цій «прийомній дитині» умови життя для Шейни поліпшилися, а я народилася вже у відносно впорядкованому, чистому і здоровому середовищі. Наші благодійники подбали, щоб у матері завжди було вдосталь їжі, отож незабаром у моїх батьків було троє дітей: Шейна, Ціпка і я.

Ми повернулися до Пінська 1903-го, коли мені виповнилося п'ять років. Батько ніколи не занепадав духом і запалився новою мрією. Байдуже, що в Києві не вдалося, — казав він. Тепер він поїде в Америку, *голдене медіне* — «золоту країну», як її називали євреї, — і заробить статки. А мати, Шейна, Ціпка (наймолодша донька) і я чекатимемо на нього в Пінську. Тож він знову зібрав своє скромне майно й вирушив на незнаний континент, а ми переселилися в дім моїх дідусь й бабусі.

Не знаю, чи вплинули на мене дідусь із бабусею, хоча я досить довго прожила в Пінську в маминих батьків. Звісно, дідусь з боку батька навряд чи відіграв роль у моєму житті, адже помер ще до того, як мої батьки познайомилися. Однак він став одним із персонажів, що юрмилися у світі мого дитинства, тож тепер, озираючись у минуле, розумію, що і йому є місце в цій історії. Він був із тих тисяч «викрадених» єврейських дітей Російської імперії, яких поголили в рекрути, щоби двадцять п'ять років служити в царській армії. Ці нажахані діти, які жили впроголодь, убрані в рам'я, перебували під постійним тиском навернення в християнство. Мого діда, Мабовича, — хлопчика з дуже набожної родини, якого привчили в усьому дотримуватися ортодоксальної юдейської традиції, — загребли у військо, щойно йому сповнилося тринадцять. Він відслужив у царській армії тринадцять років, але, попри всі погрози, кпини й часті покарання, жодного разу не доторкнувся до «трейфе» (некошерної) їжі. Усі ці роки він жив на сирих овочах і хлібі. Від нього вимагали, щоб він змінив релігію, а за відмову карали, змушуючи годинами колінкувати на кам'яній підлозі, але він не здався. Навіть після повернення додому його й далі діймав страх, що він мимоволі порушив Закон. Щоб спокутувати свої гіпотетичні гріхи, він роками спав на лаві у холодній синагозі, підклавши під голову замість подушки каменюку. Не дивно, що помер він молодим.

Однак дідусь Мабович — не єдиний родич, від якого я могла успадкувати свою наполегливість, чи «твердоголовість», як кажуть ті, хто не належить до моїх великих шанувальників. Була ще моя прабабуся по матері, якої я ніколи не бачила: мене назвали на її честь. Вона уславилася своєю залізною волею і рішучістю. Кажуть, жоден член родини й кроку не зважився би ступити, не порадившись із нею. Саме завдяки бабусі Голді моїм батькам дозволили взяти шлюб. Коли батько прийшов до діда Найдича просити руку моєї матері, дід лише похитав головою і скрушно зітхнув: де ж це таке чувано, щоб його дорога Блюма вийшла заміж за якогось там теслю, навіть якщо той назвався меблярем! Але прабабуся прийшла на допомогу: «Найважливіше, — рішуче мовила вона, — щоб він був *меншем*. Якщо він *мениш*, то й тесля дослужиться до купця». Батько так і залишився до скону теслю, але завдяки втручанню баби Голди мій дід благословив закоханих на шлюб. Баба Голда прожила 94 роки. Найбільше мені про неї запам'яталася така історія: вона пила чай із сіллю, а не цукром, бо хотіла «забрати на той світ смак *голес* [життя у вигнанні]». Що цікаво, батьки кажуть, що я на неї дуже схожа.

Зараз, звісно, вони всі вже відійшли — і вони, і їхні діти, і діти їхніх дітей, і їхній спосіб життя. Відійшли, згоріли у вогні східно-європейські єврейські містечка-*штетли*, а правдива пам'ять про них уціліла тільки в літературі їдишем, яку вони породили і в якій оприявнилися. Відтворений у романах і фільмах *штетл* нині відомий у таких місцях, про які мої дідусі й бабусі навіть не чули; тільки той радісний, теплий, чарівний *штетл*, де скрипалі грають на дахах сентиментальні мелодії, не має майже нічого спільного зі злиденними, мізерними громадками, які лишилися в моїй пам'яті, де євреї ледве животіли, втішаючись надіями на краще майбутнє і вірою, що їхні страждання не марні.

То були побожні й відважні люди (бодай здебільшого), однак їхні життя, як доля мого діда Мабовича, стали, по суті, трагічними. Я ані миті не ностальгувала за минулим, у якому народилася, хоча воно глибоко позначилося на моїй долі й переконаннях — і уявленнях про те, як мають право жити чоловіки, жінки й діти усього світу (продуктивно і без принижень), і, що більше, про те, як мусять жити євреї. Я часто розповідала своїм дітям, а останнім часом

і внукам, про штетлівське життя, яке сяк-так пам'ятаю, і найбільше щастя мені дарує певність, що для них це лише урок історії: дуже важливий урок про дуже важливу частину їхньої спадщини, але присвячений досвіду, якого вони самі вже не пізнають, бо їхні життя від початку були геть іншими.

Хай там як, батько прожив в Америці три довгі й важкі роки. Він тяжко збирав гроші на квиток, бо, як і багато тисяч євреїв із Російської імперії, що ринулися в *голдене медіне* на злам століть, вважав Америку тим єдиним місцем, де точно вдасться заробити, а тоді повернутися додому й почати нове життя. Звісно, не так склалося, як гадалося, — і для батька, і для тисяч інших роботяг, — але думка про те, що тато повернеться, допомогла нам пережити три роки без нього.

Спогади про Київ, де я народилася, поглинули тумани часу, та в пам'яті зберігся образ Пінська, — можливо, тому, що я дуже багато про нього чула й читала. Чимало тих, з ким я познайомилася згодом, походили з Пінська чи навколишніх містечок, — зокрема родина Хаїма Вайцмана і Моше Шарета.

За багато років по тому я мала дві нагоди відвідати Пінськ. У 1939 році за завданням робітничого руху побувала в Польщі, але того дня, коли мусила навідати Пінськ, захворіла, тож подорож скасували. Згодом, після призначення влітку 1948 року першою амбасадоркою Ізраїлю в Радянському Союзі, мене раптом охопило бажання з'їздити в Пінськ і перевірити, чи хтось із моїх родичів пережив нацистську окупацію, але радянська влада не дала дозволу на поїздку. Я сподівалася, що колись ту подорож таки дозволять, але на початку 1949-го довелося повернутися до Ізраїлю, тож відвідання Пінська відклалося на невизначений термін. Може, це й на краще; згодом я довідалася, що з усієї нашої великої родини вцілів лише один дуже далекий родич.

Місто, яке мені запам'яталося, населяли євреї. Пінськ був одним із найбільших центрів єврейського життя в Російській імперії: колись євреї навіть становили більшість його населення. Місто стояло на двох великих річках, Піні* й Прип'яті (притоках Дніпра), і саме річки постачали пінським євреям засоби до існування.

* Насправді Піна — ліва притока Прип'яті. — Прим. ред.

Вони рибалили, розвантажували товар, узимку різали кригу й тягали в підвали заможних мешканців міста, що все літо слугували льодовнею. Колись мій дід, досить заможний порівняно з моїми батьками, сам тримав таку льодовню, куди сусіди в спеку зносили свої страви на шабат і свята, а також брали лід для хворих. Заможніші євреї торгували лісом чи сіллю; у Пінську були навіть цвяхова, фанерна і сірникова фабрики з єврейськими власниками і, звісно, десятками євреїв-робітників.

Але найяскравіше мені запам'яталося «пінскер блоте», як казали в нас удома — пінські болота, що мені видавалися цілими морями; дітям веліли обходити їх десятою дорогою. У моїй пам'яті ці баюри навіки пов'язані з непозбувним страхом перед козаками. Одного зимового вечора я гралася з друзями у вузькому завулку біля забороненої баюри, аж раптом нізвідки — чи, може, з самого болота — вигулькнули козаки на конях і проскакали просто над нашими зіщуленими тремтячими тільцями. «Ну, — повторювала потім мати, теж ридаючи і тремтячи, — а я ж казала».

Однак козаки й бездонні чорні болота — це не єдине, що лякало мене в Пінську. Пам'ятаю ряд високих будинків на вулиці, що вела до річки, й монастир навпроти них на горі. Перед ним весь день сиділи чи лежали кошлаті каліки з безумними очима, голосно молилися і просили милостиню. Я намагалася повз них не проходити, а коли мала таку потребу, то заплющувала очі й прожогом бігла далі. Коли матері треба було мене налякати, вона знала, що досить згадати тих старців — і я поводитимуся чемно.

Однак Пінськ запам'ятався не тільки жахами. Я була малою, тож, як усі діти, гралася, співала й вигадувала казочки для маленької сестри. Шейна навчила мене читати, писати й навіть трошки рахувати, однак я не пішла до школи в Пінську, хоча й мусила. «Казали, що ти золота дитина, — згадувала мати. — Ти завжди знаходила собі заняття». Насправді в Пінську я займалася тим, що досліджувала життя, — знов-таки, передовсім завдяки Шейні.

Коли батько поїхав у США, Шейні виповнилося чотирнадцять. Вона була винятково кмітливою й розважливою дівчиною, одним із головних авторитетів у моєму житті — може, навіть найголовнішим, окрім мого чоловіка. Вона за будь-якими мірками була непересічною особистістю, тож стала для мене добрим при-

кладом, найдорожчою подругою й наставницею. Навіть згодом, коли ми повиростали і стали бабусями, саме схвалення і похвали від Шейни лишалися для мене найважливішими, а заслужити їх було ой як нелегко. Власне кажучи, Шейна відіграє дуже велику роль в історії мого життя. Вона померла 1972 року, але я постійно про неї думаю, а її дітей і внуків люблю як рідних.

Ми в Пінську страшенно бідували, і матері ледве вдавалося нас прогодувати (та й то з дідовою допомогою), однак Шейна відмовилася шукати роботу. Повернення в Пінськ діалося їй важко. У Києві вона ходила в чудову школу, тож і тепер не полишала мрій про освіту, не лише для того, щоб прожити повніше і краще життя, а передовсім для того, щоб змінити і вдосконалити світ. У чотирнадцять років Шейна була революціонеркою, щирою й відданою представницею соціалістичного сіоністського руху, а отже, на думку поліції, подвійно небезпечною, адже вони з друзями не лише «снували змову», щоб повалити всесильного царя, а й мріяли створити в Палестині єврейську соціалістичну державу. У Російській імперії на початку ХХ століття навіть чотирнадцяти-п'ятнадцятирічних школярів із такими поглядами могли арештувати за революційну діяльність. Я досі пам'ятаю крики з поліцейського відділку по сусідству, де жорстоко шмагали затриманих юнаків і юнок.

Моя мати теж чула ті крики і щодня просила Шейну зректися цього руху, — вона ж наражає на небезпеку не лише себе, а й нас усіх і навіть батька в Америці! Але Шейна затялася. Їй не досить було мріяти про зміни, — вона мусила активно долучитися до них. Я ніч за ніччю лежала в ліжку, доки мати чекала на повернення Шейни із загадкових зборів, і мовчки вбирала все: Шейнину відданість справі, у яку вона ревно вірила, всеохопний страх матері, батькову відсутність (непоясненну для мене) й періодичний страшний стукіт копит козацьких коней надворі.

У суботу мати йшла до синагоги, а Шейна скликала збори в нас удома. Навіть коли мати про них довідалася і стала благати Шейну не наражати нас усіх на небезпеку, та не послухалася. Тому, повернувшись із синагоги, мати нервово крокувала перед домом і патрулювала, щоб бодай попередити юних змовників, якщо наблизиться поліцай. Але наша бідолашна матір боялася не тільки

того, що до нас у будь-яку мить може навідатися поліція й арештувати Шейну. Насправді її серце точив страх (повсюдний у тогочасній Російській імперії), що хтось із Шейниних друзів виявиться провокатором.

Я, звісно, була надто мала й не розуміла, чому дорослі сваряться, ридають і грюкають дверима, тож по суботах залазила на велику піч, годинами слухала Шейну та її друзів і намагалася зрозуміти, що ж їх так захоплює — і чому мама плаче. Я вдавала, що захопилася малюванням чи переписуванням дивних літерок із *сідур* (єврейського молитовника, однієї з небагатьох книжок у нашому домі), а сама слухала, як Шейна затято пояснює свої погляди матері. Я розуміла тільки, що сестра поринула в якусь особливу боротьбу, котра стосується не лише російського народу, а й передовсім євреїв.

Про сіоністський рух написано чимало і, безперечно, буде написано ще більше. Зараз майже кожен має бодай побіжне уявлення про те, що означає слово «сіонізм» і який воно має стосунок до повернення єврейського народу на землі прабатьків, відомі як Земля Ізраїлю. Однак, імовірно, не всі розуміють, що цей історичний рух постав у різних куточках Європи спонтанно й майже одночасно наприкінці ХІХ століття. На різних сценах, різними мовами, у різний спосіб розігрувалася драма, що всюди стосувалася тієї самої теми: так званої єврейської проблеми (тобто насправді проблеми християнської), що була, по суті, наслідком безпритульності євреїв, а тому мусила лишатися нерозв'язною, поки ті не повернуться на власну землю. Звісно, цією землею міг бути лише Сіон — той край, звідки євреїв вигнано два тисячоліття тому, але який протягом багатьох століть залишався духовним центром для єврейства; за мого дитинства в Пінську й до кінця Першої світової війни то була далека пустельна провінція Османської імперії, звана Палестиною.

Перші євреї, що почали повертатися в Сіон за Нового часу, прибули ще 1878 року й заснували поселення, яке назвали Петах-Тіквою, тобто Брамою надії. У 1882 році маленький гурток сіоністів з Російської імперії, що називав себе «Ховевей Ціон» («Ті, що люблять Сіон»), прибув до Палестини з наміром освоїти тутешні землі, захищати їх і займатися рільництвом. Однак у 1882-му Тео-

дор Герцль, що згодом заснував Всесвітню сіоністську організацію, а отже, став отцем-засновником Держави Ізраїль, ще не знав ані про цей рух східноєвропейського єврейства, ані про існування «Ховевей Ціон». Герцль — успішний і освічений кореспондент важливої віденської газети «Ное фрае пресе» у Парижі — зацікавився долею єврейства лише 1894 року, коли отримав завдання висвітлювати суд над капітаном Дрейфусом. Герцля вразила несправедливість, вчинена офіцеру єврейського походження, і відвертий антисемітизм французької армії, тож він дійшов висновку, що існує лише один спосіб назавжди поліпшити становище євреїв. Нині всі єврейські школярі вивчають досягнення й поразки Герцля, карколомну історію його спроб створити єврейську державу. З ними мусить ознайомитися кожен, хто прагне зрозуміти суть сіонізму.

Мати і Шейна знали про Герцля, але, наскільки пам'ятаю, я вперше почула його прізвище, коли до нас прийшла заплакана тітка (вона жила в одному домі з родиною Вайцманів, а тому часто приносила важливі новини — добрі та погані) і сказала матері, що сталася біда — Герцль помер. Ніколи не забуду приголомшеної тиші, що запала після її слів. Що ж до Шейни, то вона цілком у своєму дусі вдягла жалобу за Герцлем і таки проходила в чорному ще два роки: з того вечора до літа 1904 року, коли ми переїхали в Мілвокі.

Прагнення жити на своїй землі не було прямим наслідком погромів (євреї й навіть окремі представники інших народів обстоювали ідею переселення євреїв у Палестину задовго до того, як слово «погром» увійшло до словника європейського єврейства), але погроми в Російській імперії часів мого дитинства перетворили цю ідею на нагальну потребу, особливо коли стало очевидно, що російський уряд використовує євреїв як офірних цапів, намагаючись придушити революційний рух.

Тут юні єврейські революціонери Пінська, об'єднані бажанням повалити царат і величезною вірою в освіту як інструмент визволення експлуатованих мас від утисків, розділилися на дві головні групи. Представники Бунду (Союзу) вірили, що біди євреїв у Російській імперії й деінде буде подолано, коли запанує соціалізм. Бундисти стверджували, що антисемітизм зникне безслідно, коли

зміниться економічна й соціальна структура єврейського населення. У світлому соціалістичному світі євреї, якщо забажають, зможуть зберігати свою культурну ідентичність, розмовляти їдишем, дотримуватися своїх звичаїв і традицій і їсти ту їжу, яку схочуть. Однак не існуватиме жодних причин чіплятися за застарілу ідею єврейської нації.

Натомість представники «Поалей Ціону» («Робітників Сіону»), до яких належала і Шейна, дотримувалися геть інших поглядів. Вони вважали, що так звана єврейська проблема має геть інші витoki, а тому й вирішувати її треба масштабніше і радикальніше, ніж просто знищенням економічних утисків і соціальної нерівності. Бунд і «Поалей Ціон» мали спільні соціальні ідеали, але «Поалей Ціон» обстоював ще й національну мету, основу на ідеї існування єврейського народу й відновлення незалежності. Обидва рухи були таємними та перебували поза законом, однак, хоч це й дивно, найзапеклішим ворогом сіоністів на той час була не поліція, а бундисти, й більшість дискусій, які вирували, коли Шейна та її друзі збиралися в нас удома, стосувалися конфлікту між цими двома групами.

Коли ми з Шейною сварилися, я інколи погрожувала, що розкажу про її політичну діяльність Максимові, дебелиму околodочному. Я, звичайно, цього не зробила, а Шейна розуміла, що це порожні слова, але погрози її непокоїли.

- Що ти розкажеш Максиму? — питала вона.
- Що ти з друзями хочеш повалити царат! — репетувала я.
- А ти знаєш, що зі мною зроблять? Зашлють до Сибіру, де я замерзну насмерть і вже не повернуся. От що буває із засланцями.

Я, правду кажучи, намагалася триматися від Максима подалі й давала драла щоразу, як бачила, що він суне до мене. Через багато років Шейна розказала, що сам Максим зроду нікого не арештовував, але вона підозрювала, що той регулярно писав доноси на всю молодь, з якою вона водилася.

Як подумати, то, сидячи на печі, я засвоїла щонайменше один дуже важливий урок, який не стосується політики: нічого в житті не стається просто так. Недосить просто вірити, потрібно наполегливо долати перешкоди й боротися, щоб їх усунути. Мабуть, уже

років у шість-сім я почала розуміти філософію, на якій ґрунтувалася Шейнина діяльність. Ти або робиш усе правильно, або взагалі нічого не робиш. Шейна вже у п'ятнадцять років була невинуватою перфекціоністкою й жила згідно зі своїми ідеалами, навіть якщо за це потрібно було заплатити високу ціну: вона жила життям суворим і дуже скромним.

Навіть після багатьох років життя на землі, що спершу звалася Палестиною, а потім Ізраїлем, коли Шейна вже могла дозволити собі певні вигоди, які полегшили б їй життя, вона обходилася без них, бо вони начебто символізують завищений для нашої країни рівень життя. Навіть наприкінці 1960-х, коли вона стала вже немолодою і нездоровою, єдиним предметом розкоші в її оселі залишався холодильник: більше жодних вигод. Вона все життя обходилася без духовки, готувала на примусі і стверджувала, що, зважаючи на місце нашого проживання, електричний міксер — це завелика розкіш, яку вона не може собі дозволити. Якби Шейна була гнучкішою і менш вимогливою до себе і людей, то, можливо, ще в Пінську зрозуміла б, як псували нерви і завдавали горя її зустрічі нашій матері, й, напевно, у чомусь поступилася б. Але у справді важливих для неї питаннях вона була непохитною, тож, попри постійні родинні баталії, політичні збори в нашому домі тривали. Якось Шейна навіть пішла з дому й переселилася до нашої тітки, але виявилось, що там правила ще суворіші, ніж у нас, тож вона змушена була повернутися.

Десь у той самий час Шейна познайомилася зі своїм майбутнім чоловіком, Шамаєм Корнґолдом — вольовим, розумним, обдарованим юнаком, який відмовився від науки й математики (своєї великої пристрасті) заради революційного руху. Між ними майже без слів розквітло кохання, й так Шамай назавжди увійшов у наше життя. Він був одним із очільників гурту молодих соціалістів-сіоністів; у русі його знали під псевдо «Коперник». Шамай був єдиним онуком славетного знавця Тори, у якого й жив разом із батьками — і від якого фінансово залежав. Він часто приходив до нас, і я досі пам'ятаю, як вони з Шейною перешіптувалися про наростання революційних настроїв у місті й те, що придушувати повстання в Пінську вже послали козацький полк із блискучими шаблями. Саме з цих розмов я довідалася, що в кишинів-

ських євреїв сталася якась біда*, а пінські євреї збираються боронитися зі зброєю й саморобними бомбами.

У відповідь на погіршення ситуації Шейна з Шамаєм не просто влаштували таємні збори: вони намагалися залучити до руху дедалі більше молоді. Втягнули навіть, нажахавши її батька, доньку-одиначку сивобородого ультраортодоксального *шохета* (забійника, що різав худобу згідно з усіма обрядовими приписами) — саме в нього ми винаймали кімнату. Урешті тривога матері за нас із Шейною й Ціпкою стала нестерпною, і вона почала писати гарячкові листи батькові: мовляв, ми не можемо залишатися в Пінську. Ми мусимо приєднатися до нього в Америці.

Однак, як то часто буває в житті, сказати значно легше, ніж зробити. Батько на той час уже переїхав із Нью-Йорка в Мілвокі й ледве заробляв собі на життя. Він написав, що влаштується працювати на залізниці і скоро назбирає грошей нам на квиток. Ми виїхали від шохета й винайняли кімнату в пекаря. Уночі він пік бейгли, тож у помешканні завжди було жарко, зате дав роботу моїй матері. А тоді, під кінець 1905 року, надійшов лист із Мілвокі. Батько влаштувався на роботу, тож нам час готуватися до від'їзду.

Підготовка до подорожі була довгою і марудною. Жінці з трьома доньками, дві з яких ще геть малі, непросто самотійно доїхати з Пінська до Мілвокі. Для матері полегша перепліталася з новими клопотами, а для Шейни від'їзд із Російської імперії звістував прощання з Шамаєм і справою, заради якої вони тяжко працювали й багато ризикували. Я досі пам'ятаю останні тижні в Пінську: гарячкові збори, прощання з рідними, обійми та сльози. Тоді від'їзд в Америку був майже як політ на місяць. Можливо,

* Ідеться про великий Кишинівський погром 6–8 квітня 1903 року (19–21 квітня за старим стилем), під час якого було вбито 49 євреїв, поранено близько 600 і сплюндровано 700 будинків (третину єврейських осель у місті). Вважається, що погром, спровокований кількома випадками кривавого наклепу, відбувався за прямого сприяння чи бодай повного невтручання влади й місцевої жандармерії. Він спричинив хвилю міжнародного обурення й мобілізував єврейські й, зокрема, сіоністські рухи в Російській імперії. Саме Кишинівський погром став символом безпорадності євреїв перед озброєними нападниками і поштовхом до створення єврейських об'єднань для самооборони, через які свого часу пройшли багато засновників Держави Ізраїль, зокрема Зеєв Жаботинський. — *Тут і далі прим. пер., якщо не вказано іншого.*

мама й тітки не плакали б так гірко, якби знали, що одного дня я повернуся в Росію як представниця єврейської держави — чи що я, прем'єрка Ізраїлю, одного дня з розпростертими обіймами і сльозами вітатиму в нашій країні сотні російських євреїв. Утім, бачить Бог: у роки між нашим від'їздом і моїм поверненням на родичів, яких ми полишали, чекали значно страшніші біди, ніж оті сльози. А можливо, нам було б спокійніше на душі, якби ми знали, що у Новий Світ, до кращого життя збиралися не тільки ми, а тисячі родин у всій Європі. Але ми не знали про жінок і дітей, які вирушали в таку саму дорогу з Ірландії, Італії чи Польщі, щоб приєднатися до своїх чоловіків і батьків в Америці, а тому нам було дуже страшно.

З подорожі до Мілвокі 1906 року в моїй пам'яті збереглося небагато деталей, та й то більшість, припускаю, запозичено з історій, які розповідали мені мати з Шейною. Пам'ятаю тільки, що кордон Галичини довелося перетнути секретно, бо батько три роки тому допоміг своєму другові й вивіз його дружину й доньок в Америку за своїми документами, видавши за своїх. Тож коли настав наш час виїжджати, ми й собі прикинулися іншими людьми. Ми слухняно позапам'ятовували вигадані імена й подробиці біографії, а Шейна нас суворо допитувала, доки ці деталі не почали нам усім, навіть Ціпці, від зубів відскакувати, але насправді ми перейшли кордон завдяки тому, що мама добула грошей і підкупила поліцію. У всій цій веремії ми згубили більшість «багажу» — а може, його вкрали. Хай там як, одного морозного ранку на початку весни ми нарешті потрапили в Галичину. Чекаючи на поїзд до порту, ми прожили два дні в неопалюваному сараї і спали на холодній підлозі; пам'ятаю, що Ціпка більшість часу проплакала, доки не приїхав поїзд: тоді вона нарешті відволіклася. Потім ми проминули низку зупинок, яких я не запам'ятовувала, спершу до Відня, а потім до Антверпена, де провели ще 48 годин в імміграційному центрі, чекаючи на корабель, що забере нас в Америку, до батька.

Наша двотижнева подорож морем — це не відпочинковий круїз. Ночували на голих нарах у темній і задушливій каюті з іще чотирма пасажирами, а дні проминали здебільшого в черзі за їжею, яку нам хлюпали, мов худобі. Мати, Шейна і Ціпка майже весь час

потерпали від морської хвороби, але я почувалася добре й годинами вдивлялася в море, уявляючи, який він, той Мілвокі. Корабель був напханий іммігрантами з Російської імперії — блідими, виснаженими й так само наляканими, як і ми. Інколи я бавилася з іншими дітьми, що теж подорожували у трюмі, й ми розказували одне одному байки про немислимі багатства, які чекали нас у *Голдене Медіне*. Однак, підозрюю, вони теж розуміли, що насправді ми прямуємо в геть незнайомі місця, на чужину.

ПОЛІТИЧНЕ ДОРΟΣЛІШАННЯ

Батько зустрів нас у Мілвокі. Він дуже змінився: зголив бороду й бодай зовні перетворився на американця, власне кажучи, незнайомця. Він ще не встиг знайти квартири, тож ми тимчасово заселилися в його кімнату без жодних вигод у домі, що належав єврейській родині, яка недавно прибула з Польщі. Навіть та маленька частина Мілвокі, яку я встигла побачити в перші дні, мене приголомшила: нова їжа, незрозумілі звуки геть незнайомої мови, звикання до батька, якого я майже забула. Усе здавалося мені нереальним, тож пам'ятаю, як завмирала на вулиці й не розуміла, де я і що відбувається.

Думаю, батькові теж нелегко було заново звикати до життя з родиною. Не встигли ми відпочити після подорожі і знову познайомитися з батьком, як він пішов на дуже дивний крок: наступного ранку після нашого прибуття він, не зважаючи на жодні доводи, повів нас у центр на закупівлі. Сказав, що вжахнувся нашого вигляду: ми, мовляв, одягнуті вульгарно й «старомодно», особливо Шейна у чорній сукні, як зі старої баби. Він наполіг, що купить нам усім одяг, ніби перевдягання вмить перетворить нас на американок. Перша покупка була для Шейни — блуза з рюшиками і крисатий солом'яний капелюшок з маками, стокротками й соняхами. «Тепер ти хоч на людину схожа, — сказав батько. — У нас в Америці вдягаються так». Шейна розридалася від люті й сорому. «Може,

у вас в Америці вдягаються так, — кричала вона, — але я такого не надягну!» І вона навідруб відмовилася надягати капелюшок і блузку. Думаю, саме та надто поспішна вилазка в центр поклала початок довгим рокам напруги між Шейною й батьком.

Річ не в тім, що вони просто не зійшлися характерами: батько три довгі роки отримував листи від матері, де та скаржилася на егоїстичну поведінку Шейни. У глибині душі він, мабуть, звинувачув Шейну в тому, що не зміг повернутися в Російську імперію, а родині довелося виїхати до США. Утім він у Мілвокі не потерпав. Навпаки, ще до нашого приїзду встиг увійти до тамтешньої громади іммігрантів. Він ходив у місцеву синагогу, вступив у профспілку (устиг попрацювати по різних залізничних цехах у Мілвокі) й завів товаришів. Йому здавалося, що він перетворюється на повноправного американця єврейського походження, і йому це подобалося. Останнє, що йому треба, — це неслухняна й вічно сердита донька, яка добивається права жити і вдягатися в Мілвокі так, як у Пінську. Їхня сварка того першого ранку в універмазі Шустера незабаром переросла в значно серйозніший конфлікт. А от мене потішив новий гарний одяг, шипучка, морозиво й захоплива подорож у справжнісінький хмарочос — першу п'ятиповерхову будівлю, яку я побачила в цьому житті. Загалом у Мілвокі мені дуже сподобалося. Там усе блищало, як нова копійка, а я годинами розглядала машини й людей. Батько забрав нас із потяга на автомобілі, і то була моя перша поїздка автівкою. Мене вразив майже нескінченний потік машин, тролейбусів і яскравих велосипедів.

Ми пішли на прогулянку, і я побачила неймовірні дива: аптеку, де картонна фігура рибалки рекламувала риб'ячий жир з печінки тріски, цирюльню з дивними стільцями й магазин сигар із дерев'яним індіанцем на вітрині. Пам'ятаю, з якою заздрістю я дивилася на дівчинку мого віку в ошатній сукні з пишними рукавами й у високих черевичках на гудзиках, яка гордо котила візочок із лялькою на подушечці; мене вражали жінки в довгих білих спідницях і чоловіки в білих сорочках з краватками. Усе навколо було таке дивне й несхоже на знаний мені світ, що перші дні у Мілвокі я прожила, мов у трансі.

Незабаром ми переїхали у власну квартиру на Волнат-стрит, у біднішому єврейському кварталі міста. Нині ту частину Мілвокі

населяють чорношкірі — здебільшого такі само бідні, як ми тоді. Але 1906 року облицьовані вагонкою будиночки з ошатними ганками і сходами видавалися мені палацами. Мені навіть здавалося, що такої розкішної квартири світ не бачив (хоча й без електрики і вбиральні). У квартирі було дві кімнати, крихітна кухонька й довгий коридор, що вів до найбільшої принади цієї оселі для нашої матері (однак, мушу визнати, не для решти родини): порожньої крамниці, де мати одразу вирішила вести справи. Батько явно образився, що мати не вірить у його здатність прогосподувати родину, а ще не збирався кидати своє ремесло, тож одразу заявив: вона хай займається, чим хоче, але він у крамниці не працюватиме. Крамниця, де спершу торгували молочними продуктами, а потім різною бакалією, стала прокляттям мого життя: вона не заробила нам статків і ледь не зіпсувала мені життя в Мількові.

Озираючись на це рішення матері, можу тільки зачудуватися з її рішучості. Ми в той час не пробули в Мількові ще й тижня чи, може, двох; вона не знала ні слова англійською; не мала жодного поняття, на які товари тут є попит; ніколи не очолювала магазину й навіть не працювала за прилавком. Однак вона боялася, що тут ми бідуватимемо так само, як у Російській імперії, тож взяла на себе величезну відповідальність, не замислюючись про наслідки. Щоб відкрити магазин, потрібно було купити товар у кредит (зайвої готівки в нас, звісно, не було); мати щоранку вставала вдосвіта, скуповувала все потрібне на базарі й тягла назад додому. На щастя, сусідки об'єдналися навколо неї. Серед них було багато нових іммігранток, які теж хотіли підтримати посестру. Вони навчили її кількох фраз англійською, пояснили, як поводитися за прилавком, як працюють каса й ваги і кому можна безпечно відпускати товар у кредит.

Поквапливе рішення відкрити крамницю, як і батькова злощасна вилазка за покупками, майже напевно були реакцією моїх батьків на незнайоме середовище. Однак, на жаль, ці непродумані кроки серйозно позначилися не лише на Шейниному житті, а й на моєму, хоча дуже різною мірою. У моєму випадку йшлося про те, що хтось мусив стояти за касою, доки мати вранці ходить на базар. Шейна, як і батько, навідріз відмовилася їй допомагати. Сестра казала, що це суперечить її соціалістичним принципам.

«Не для того я їхала в Америку, щоб стати торговкою, соціальною паразиткою», — заявила вона. Батьки дуже на неї сердилися, але сестра, що характерно, робила так, як веліли принципи, і знайшла роботу у швейній майстерні — обшивати отвори для гудзиків. Робота була важкою, Шейна її ненавиділа й виконувала паскудно, хоч та й давала право називатися справжньою представницею пролетаріату. Після того як вона заробила за три дні аж 30 центів, батько змусив її кинути роботу й допомагати матері. Але Шейна все одно за кожної нагоди втікала з крамниці, тож я місяцями стояла за прилавком щоразу, як мати йшла на ринок. Непросте заняття для восьми-дев'ятирічної дівчинки.

Я пішла у величезну, схожу на фортецю школу на Форз-стрит біля славетного пивзаводу «Шліц», і була просто в захваті. Не знаю, як швидко я вивчила англійську (вдома, звісно, спілкувалися їдишем — як і, на щастя, більшість мешканців Волнат-стрит), однак не пригадую, щоб із цим були якісь клопоти, тож, напевно, я швидко її опанувала. І так само швидко завела друзів. Двоє товаришок із молодших класів лишилися моїми подругами на все життя, й обидві зараз живуть в Ізраїлі. Одна з них, Регіна Гамбургер (нині Медзіні), мешкала на нашій вулиці й виїхала з Америки тоді, коли і я; друга, Сара Федер, стала однією з очільниць робітничого сіоністського руху в США. Мені було дуже соромно щодня запізнюватися на уроки, і всю дорогу до школи я ридала. Одного дня поліцейський навіть прийшов до нас у магазин, щоб пояснити моїй матері, як важливо не прогулювати уроків. Вона уважно його вислухала, але не зрозуміла ні слова, тож я й далі запізнювалася до школи, а інколи взагалі не потрапляла на уроки — що було ще більшою ганьбою. Мати, здається, нітрохи не зважала на мою пекучу ненависть до крамнички — хоча, власне, у неї не було вибору. «На щось же нам жити треба?» — казала вона, а коли батько з Шейною (кожне зі своєї причини) відмовлялися їй допомагати, це не звільняло мене від цих завдань. «Отже, трошки пізніше станеш *ребецін* (вченою)», — додавала вона. Я, звісно, вченою не стала, але в тій школі багато чого навчилася.

За понад пів століття по тому, коли мені було 71 і я вже обіймала посаду прем'єр-міністра, випала нагода на кілька годин повернутися в мою першу школу. Вона майже не змінилася, тільки

більшість учнів тепер становили не євреї, як 1906 року, а чорношкірі. Вони вітали мене, мов королеву. Школярі вишикувалися рядочками на рипучій старій сцені, яку я добре пам'ятала, — умиті, ошатні, як лялечки — й заспівали мені пісень їдишем та івритом. Коли їхні голоси злилися в ізраїльському гімні «Гатіква», мені на очі навернулися сльози. Усі класи оздобили плакатами про Ізраїль і стрічками з написом «Шалом» (хтось із дітей навіть вирішив, що це моє прізвище), а коли я зайшла в школу, дві дівчинки із зірками Давида на обручах урочисто подарували мені веле-тенську білу троянду із серветок і дроту. Я проносила її весь день і забрала з собою в Ізраїль.

А ще під час того візиту в школу на Форз-стрит мені подарували мій старий табель: 95 з читання, 90 з правопису, 95 з математики, 85 з музики й 90 із загадкового предмета під назвою «ручна робота», якого я геть не пам'ятаю. Проте, коли діти попросили мене трошки з ними поговорити, я вирішила розповісти їм не про книжну науку. На Форз-стрит я навчилася не лише дробів і правопису, тож вирішила передати суть тих інших уроків цим уважним і допитливим дітям, що, як і я, належали до меншини і, як і я, не купалися в золоті (це ще м'яко кажучи).

— Коли ви геть юні, не так важливо вирішити, ким саме ви хочете стати, — пояснювала я. — Значно важливіше вирішити, як ви хочете жити. Головне, щоб ви були чесні з собою і своїми друзями, і робили корисне не тільки для себе, а й для загалу, а ким саме ви станете, визначить випадковість.

Здається, вони мене зрозуміли.

Попри крамницю й Шейніне явне невдоволення тим, що доводиться жити з батьками, вдалині від Шамає (він лишився в Росії, а вона гірко за ним тужила), я згадую ті перші п'ять років у Мілвокі з великим теплом. Я стільки всього побачила, зробила й навчилася, що нові враження майже витіснили спогади про Пінськ. Майже, але не зовсім. У вересні, коли ми прожили в Америці трошки більше ніж три місяці, батько запросив нас подивитися славний парад на День праці, у якому він і сам візьме участь. Ми з мамою й Ціпкою вбрали новий одяг, зайняли місце на розі вулиці, де порадив батько, і стали чекати на парад. Ми не знали, що воно таке — той парад, але чекали з нетерпінням.

Раптом Ціпка побачила кінну поліцію на чолі параду і злякалася. «Це козаки! Ідуть козаки!» — зарепетувала вона й ридала так, що довелося віднести її додому і вкласти спати. А для мене той парад — натовп, духовий оркестр, святкові платформи на колесах, запах попкорну і хотдогів — став символом американської свободи. Кінна поліція не розганяла й не топтала людей, як у Росії, а захищала, і я відчула, як новий спосіб життя змінює й мене. Тоді (і досить довго по тому) я цього не помічала й не цінувала, але тепер бачу, що Вісконсину загалом й Мілвокі зокрема поталанило мати винятково ліберальну адміністрацію. У Мілвокі — місті іммігрантів — була сильна соціалістична традиція: там багато разів переобирали мера-соціаліста й обрали першого в Америці конгресмена-соціаліста, Віктора Бергера. Звісно, такі паради проводили в усіх американських містах, однак у Мілвокі, куди після невдалої революції 1848 року втекло багато німецьких лібералів і інтелектуалів, — у місті, знаному не лише пивом, а й сильними профспілками, — парад на День праці був особливим. Коли ми того вересневого дня побачили, як батько крокує з парадом, то мовби вийшли з п'тьми на світло.

Ясна річ, було би краще, якби мати не мусила так тяжко гарувати, Шейна краще уживалася з батьками, а в нас було трошки більше грошей. Однак перші роки в Мілвокі, навіть попри мою нелюбов до крамниці, були для мене добрими й ситими. А от для Шейни — не зовсім. У неї все йшло не так: їй дуже важко було пристосуватися, вивчити англійську, завести друзів. Вона була вічно втомленою і навіть апатичною, та й постійні сварки з батьками не поліпшували становища; батьки ще й шукали їй чоловіка, ніби Шамає взагалі не існувало. Шейні було вісімнадцять, а горизонти її життя раптом стали геть тісними.

А потім сталося диво: Шейна почула про вакансію на великій фабриці чоловічого одягу в Чикаго, і її туди взяли. Але на цій роботі теж не склалося, тож вона влаштувалася кравчиною на меншу фабрику жіночого одягу: власне, умови праці там були жахливими, але її прийняли. Проте за певний час сестра повернулася в Мілвокі із серйозним запаленням пальця. Якби вона не була такою запроцьованою, то й рана загоїлася би швидше, а так їй довелося провести вдома кілька тижнів. Батьки дуже зраділи її поверненню,

але мені було шкода сестру, тож протягом тих тижнів я допомагала за нею доглядати, розчісувала її і вдягала. Ми дуже зблизилися.

Одного дня Шейна розказала мені, що отримала листа про Шамаю від нашої пінської тітки. Його арештували, але він утік із в'язниці і зараз пливе у Нью-Йорк. Тітка вказала його адресу, й Шейна одразу йому написала. Доки він відповів, її палець уже загоївся, тож вона знайшла роботу й взялася діловито планувати Шамаїв переїзд у Мілвокі.

Що й казати: я дуже зраділа, що сестра поживавішала. Можливо, після приїзду Шамаю Шейна буде щасливою, і атмосфера в нас удома зміниться. Я поганенько пам'ятала Шамаю, однак чекала його приїзду майже так само радісно, як Шейна. На жаль, мої батьки, особливо мати, сприйняли ці новини геть інакше. «Заміж за Шамаю? Та ж у нього жодних перспектив, — примовляла мати. — Він жебрак, у нього молоко на губах не обсохло. Ні статків, ні майбутнього». І водночас — Шейна його не заслуговує (навіть не шукайте тут логіки), адже він із заможної родини, яка не дасть дозволу на такий шлюб. Хоч так, хоч сяк, а цей шлюб буде катастрофою.

Шейна, як завжди, нікого не слухала й робила, як вважала за потрібне. Вона винайняла Шамаю кімнату й викликала його в Мілвокі. Він приїхав пригнічений і зневірений у собі, але Шейна була певною, що разом вони здолають усі перешкоди. Урешті він влаштувався на цигаркову фабрику, й вони почали вечорами вивчати англійську.

А тоді Шейна захворіла, й цього разу серйозно: їй діагностували туберкульоз. Її відправлять у санаторій; навряд чи лікарі дозволють їй завести сім'ю. Увесь її світ розпався. Вона звільнилася з роботи, покинула орендовану кімнату й неохоче повернулася додому. Батьки хвилювалися за неї, але приховували страх бурєю докорів і наган. Я по-дитячому й не дуже ефективно підбадьорювала Шейну та Шамаю і заступалася за них перед матір'ю й батьком, коли напруга наближалася до точки кипіння.

За кілька тижнів змінилося все. Шейна поїхала в Єврейський госпіталь для сухотників у Денвері, Шамаю виїхав у Чикаго й поринув у безнадійний пошук роботи, а я стала відкладати копійки, які мені давали на «обід», й пересилати Шейні марки, аби вона могла підтримувати зі мною листування. Кілька разів навіть «позичала»

гроші на марки з маминої каси, але такий злочин видавався мені виправданим, бо Шейна взагалі не листувалася з батьками, тож я була її єдиним зв'язком із родиною.

У листах до Шейни, які вона, на мій подив, зберігала багато років, я розповідала про домашнє життя. «Я дуже добре вчуся, — писала я 1908 року. — Я зараз у третьому старшому класі, а в червні перейду в молодший четвертий». А ще: «Можу сказати, що тато досі не працює, а в магазині роботи небагато. Я дуже тішуся, що ти вже встаєш із ліжка».

Насправді роботи для батька в Мілвокі майже не було, тож навіть коли вдавалося кудись влаштуватися, йому платили центів по 20–25 за годину. У магазині справи йшли геть кепсько, та ще й у матері стався викидень. Лікар прописав їй кілька тижнів не вставати з ліжка, тож я і готувала, й прибирала, й вивішувала прання, й наглядала за магазином — і весь час давилася лютими сльозами, бо через це пропускала ще більше уроків, ніж зазвичай. Але я не хотіла, щоб Шейна за нас хвилювалася. Вона й так потерпала в Денвері, тож я навмисне писала не дуже відверті листи, хоча й не брехала прямо.

Я дуже сумувала за Шейною, але роки без неї промайнули швидко: поринула в навчання, а в рідкісні вільні хвилини після роботи в крамниці (й допомоги мамі з домашніми справами, а Ціпці, яку директор школи, містер Фінн, перейменував у Клару, з уроками) читала й читала. Час від часу ми з Регіною Гамбургер отримували квитки в театр чи кіно (можливо, від школи). Цим рідкісним нагодам я раділа, як святу, й одну виставу пам'ятаю до сьогодні — на «Хатині дядька Тома» я з кожною хвилиною проживала біль дядька Тома і Єви. Досі пригадую, як зірвалася на ноги просто посеред вистави, буквально не тямлячись від люті на Саймона Легрі. Здається, то був мій перший похід у театр, і я раз за разом переказувала сюжет матері та Кларі. Ми мовби переносилися в таку собі особливу реальність.

Інша важлива для мене подія сталася, коли я була в четвертому класі. Я вперше долучилася до «громадської роботи». Навчання в Мілвокі було безкоштовним, але за підручники треба було платити, й чимало дітей із мого класу не могли собі цього дозволити. Звичайно, хтось мусив вирішити цю проблему, от я й заснувала

фундацію. Тоді я вперше почала збирати гроші на громадські справи — але далеко не востаннє!

Ми з Регіною збрали гурток школярок, пояснили, навіщо потрібна фундація, й намалювали оголошення про те, що Американське товариство юних сестер (як же ми пишалися назвою, яку вигадали для своєї неіснуючої організації!) проведе відкриті збори, присвячені проблемі підручників. Тоді я призначила себе головою фундації, винайняла приміщення й розіслала запрошення цілому району. Тепер мені аж самій не віриться, що власники нерухомості погодилися здати приміщення одинадцятирічній дитині, але збори таки відбулися — й тієї суботи на них прийшли десятки людей. Програма була дуже простою: я виголосила промову про те, що підручники потрібні всім дітям, і багатим, і бідним, а Клара, якій тоді було років вісім, прочитала соціалістичний віршик їдишем. Вона й зараз мовби стоїть у мене перед очима: малесенька руда дівчинка декламує вірш перед публікою у Пакен-голлі і пафосно жестикулює. І збори дали результат: по-перше, ми збрали значні кошти (за нашими мірками), а по-друге, дорогою додому зі зборів батьки розхвалювали нас із Кларою. Шкода, що Шейни там не було. Але я хоча б переслала їй вирізку з місцевої газети, де статтю про збори ілюструвала моя фотографія:

Десятки маленьких дітей відмовилися від свого вільного часу і скромних копійок на користь благочинності — і то благочинності, яку самі й організували... Варто зазначити, що сам факт існування такої благочинної організації промовисто засвідчує: малі діти опиняються в публічній школі, де їх ніхто не забезпечує підручниками. Тільки уявіть, що це означає...

Мій лист Шейні про ті збори був майже таким само пафосним, як Кларин вірш. «Дорога сестро, — писала я, — тепер можу тобі розповісти, що ми здобули в Пакен-голлі нечуваний успіх. То була неабияка забава...»

Мати радила написати «промову» заздалегідь, але я просто говорила, що хочу, — те, що було в мене на серці. Зважаючи, що то був мій перший публічний виступ, я впоралася добре. Я так і не привчилася писати виступи заздалегідь, тож, за винятком

головних програмних заяв в ООН чи Кнесеті, наступних п'ятдесят років я і далі «говорила від щирого серця», як писала Шейні в листі влітку 1909 року.

А ще під час літніх канікул ми з Регіною влаштувалися на першу справжню роботу: стали молодшими асистентками продавця в універмазі в центрі. Насправді ми здебільшого загортали пакунки і працювали дівчатками на побігеньках, зате таки заробляли по кілька доларів на тиждень, а я не мусила стовбичити весь день за прилавком. Моє місце за прилавком зайняв батько (не з власної волі), я ж щовечора прасувала спідницю і блузку, а на світанку вирушала пішки на роботу, почувуючись дуже незалежною. Дорога була довгою, але заощаджені на проїзді копійки я відкладала на зимове пальто — першу мою покупку за власні гроші.

У чотирнадцять років я закінчила початкову школу. Оцінки в мене були добрі, й мені доручили виголосити промову на випускному. Майбутнє видавалося мені дуже світлим і зрозумілим; звичайно, я продовжу навчання, а тоді, можливо, й сама стану вчителькою — саме про це мені мріялося. Мені вчителювання здавалося, — власне, й досі здається — найшляхетнішою та найбільш вдячною професією. Добрий учитель відкриває дітям цілий світ, учить їх думати і, значною мірою, готує до життя. Я була певна, що стану доброю вчителькою, якщо здобуду належну освіту, і прагнула допомагати іншим. Ми з Регіною й Сарою постійно обговорювали, що робитимемо, коли виростемо. Пам'ятаю літні вечори, коли ми годинами сиділи на моєму ганку й обговорювали майбутнє. Нам, як і всім дівчаткам-підліткам, здавалося, що вибір професії — це найважливіше рішення в житті, якщо не брати до уваги заміжжя, але заміжжя лежало в надто далекому майбутньому, щоб про нього говорити.

Але батьки вже мали на мене інші плани, про що я могла здогадатися, але не здогадалася. Мабуть, тато хотів, щоб я здобула освіту, бо на моєму випускному в нього на очах бриніли сльози. Він, певно, розумів, наскільки це важливо, але, оскільки сам не досягнув успіху, мало чим міг допомогти. Мама завжди добре знала, що мені слід робити, — і це попри гіркий урок її катастрофічних стосунків із Шейною. Раз я закінчила початкову школу, вільно й без акценту говорила англійською і, як казали сусіди, виросла у «дер-

ваксене шейн мейдл» (гарну і зрілу дівчину), то можу зайнятися магазином і рано чи пізно (але краще рано) серйозно замислитися про заміжжя. Тут мати нагадала, що, за законами штату, вчителькам заборонено виходити заміж.

Якщо ж я так хочу здобути якесь ремесло, то можна записатися на курси секретарок чи вивчитися на стенографістку — запропонувала мати. Принаймні в такому разі не доведеться лишатися старою дівкою. Батько похитав головою: «Та нащо тобі той розум. Чоловіки не люблять розумних дівчат». Як і Шейна, я доклала всіх зусиль, щоб переконати батьків у протилежному. Зі сльозами на очах пояснювала, що зараз освіта важлива навіть для заміжньої жінки, а я ще дуже-дуже довго не збираюся заміж. А ще, — ридала я, — краще смерть, аніж усе життя гібїти над друкарською машинкою в якомусь брудному бюро.

Батьки, однак, були глухі до моїх аргументів і сліз. Вони вирішили, що старші класи — це зайва розкіш, принаймні для мене: не тільки непотрібна, а й небажана. Шейна на той час уже одужувала й виписалася з санаторію, а в листах заохочувала мене продовжити освіту. Шамай, який долучився до неї в Денвері, дотримувався тієї самої думки. Вони писали часто й надсилали листи на Регініну адресу, щоб батьки не дізналися про наше листування. Шамай спершу мив посуд у санаторії, потім влаштувався в маленьку хімчистку, що обслуговувала великий готель у Денвері, а після роботи вчився на бухгалтера. І найголовніше: наперекір пересторогам Шейниних лікарів, вони вирішили побратися. «Краще прожити менше, — вирішив Шамай, — зате разом». То було одне з найщасливіших подружжів, які я знала; усупереч похмурым прогнозам лікарів, вони прожили разом 43 роки й подарували світові трьох дітей.

Батьки спершу дуже засмутилися — особливо мати. «Знову цей безумець із великими ідеями й малим гаманцем», — скривилася вона. Хіба ж такий чоловік потрібен Шейні? Чи зможе він про неї дбати і захищати? Але Шамай не лише кохав Шейну: він її розумів. Він із нею ніколи не сперечався, а коли був певен, що має рацію, то просто йшов і робив своє. У такому разі Шейна завжди визнавала, що помилялася. Однак коли чогось хотіла, і їй це справді було важливо, Шамай її не спиняв. Для мене ж звістка про їхне

весілля означала, що найбільша Шейнина мрія збулася — а в мене нарешті з'явився брат.

У таємних листах у Денвер я детально описувала, як ми з батьками постійно сваримося через мою шкільну освіту і що моє життя вдома стало нестерпним. Тому я вирішила чимшвидше стати незалежною. Восени 1912 року наперекір волі батьків я вступила у Старшу школу округу Норт-Дівіжн у Мілвокі, а вечорами й на вихідних бралася за будь-які принагідні підробітки, щоб більше ніколи не просити грошей у родини. Але й це не допомогло; скандали вдома не припинялися.

Останньою краплею стали мамині спроби знайти мені нареченого. Звісно, вона не збиралася видавати мене заміж негайно, але хотіла бути певною, що я не тільки вийду заміж у нормальному віці (за її мірками), а й, на відміну від Шейни, візьму шлюб із людиною *серйозною*. Не з багатієм — про це не було й мови, — але бодай із чоловіком респектабельним. Власне кажучи, вона навіть потай домовилася з таким собі містером Гудштейном — люб'язним, доброзичливим і відносно заможним чоловіком трохи за тридцять, який час від часу заходив у магазинчик потеревенити. З містером Гудштейном! Та він же старигань! Удвічі за мене старший! Я розсердилася й написала листа бідолашній Шейні. Відповідь із Денвера надійшла наступного ж дня: «Ні, школу не кидай. Ти надто юна, щоб працювати; маєш непогані шанси вибитися в люди, — написав Шамай і дуже ласкаво додав: — Я раджу тобі зібратися й переїхати до нас. Ми теж не багатії, але тут у тебе будуть кращі шанси вивчитися, а ми зробимо для тебе все, що зможемо». Унизу листа Шейна приписала тепле запрошення: «Негайно їдь до нас». У нас усього вистачить на трьох, — запевняла вона. Разом якимось упораємося. «По-перше, тут матимеш можливість навчатися; по-друге, їжі тут досталь; по-третє, у тебе буде стільки одягу, скільки потрібно».

Мене дуже розчулив їхній лист. Коли перечитую його зараз, мене ще більше зворушує готовність цих двох молодих людей, які самі ледве зіп'ялися на ноги, прихистити мене й поділитися всім, що мали. Той лист із Денвера в листопаді 1912 року став поворотною точкою в моєму житті, адже саме в Денвері почалася моя справжня освіта, а я подорослішала. Мабуть, якби Шейна

з Шамаєм не порятували мене, я й далі сварилася б із батьками, ночами плакала, а вдень с'як-так ходила у школу. Навряд чи я погодилася б кинути школу й вийти заміж за містера Гудштейна, хоча, напевно, даремно його висміювала; але пропозиція Шейни з Шамаєм стала для мене рятівним колом, і я одразу за нього вхопилася.

У роки, що минули з того листопада, я не раз згадувала останній Шейнин лист перед тим, як я долучилася до них у Денвері. Сестра писала: «А найголовніше — не хвилюйся. Будь спокійною, тримайся холоднокровно. Тоді твої дії дадуть найкращий результат. Будь сміливою». Ці поради стосувалися втечі з батьківського дому, і я запам'ятала їх назавжди. Вони стали мені в пригоді вже за кілька років, коли я прибула в місце, що стане моїм справжнім домом — у країну, за право лишитися в якій готова була боротися до останнього подиху.

Дістатися в Денвер виявилось непросто. Я навіть не сподівалася, що батьки дозволять мені поїхати з дому й оселитися в Шейни. Єдиний вихід: не казати їм нічого, а просто поїхати. Може, й не найсміливіший крок, але точно найефективніший. Шейна з Шамаєм відправили мені трохи грошей на квиток на поїзд, а ми з Регіною спланували мою втечу до найменших деталей. Перша проблема, яку треба було вирішити, полягала в тому, щоб назбирати решту грошей на квиток. Частина позичила в Сари (оце я «молодчина», бо поняття не мала, як віддаватиму борг), а потім ми з Регіною почали зупиняти на вулиці нових іммігрантів і пропонували дати їм урок англійської за 10 центів за годину. Зібравши потрібну суму, взялися планували мою втечу.

Регіна виявилася дивовижно вірною союзницею. На неї можна було покласти в усьому, бо вона нізачо не розповіла б про мої плани ні моїм батькам, ні своїм. А ще в неї була дуже багата уява (утім, описуючи ті події, я замислилася: чи не думала вона, що насправді я втікаю до таємничого коханого?). Ось що вона запропонувала, а я радо погодилася (ми тоді жили над крамницею): напередодні від'їзду мені слід зібрати одяг (от і добре, що одягу небагато — пакунок вийде невеликим) і ввечері спустити його з вікна Регіні. Вона віднесе речі в камеру схову на вокзалі, а вранці я, замість іти до школи, рушу просто на поїзд.

Коли той доленосний вечір настав, я сіла з батьками вечеряти, як завжди, хоча на душі було дуже тяжко. Доки вони пили чай і розмовляли, я написала записку, яку вони прочитають наступного дня. Там було лише кілька слів — і то не надто обдуманих. «Я переїжджаю до Шейни, щоб продовжити навчання», — написала я і додала, що їм ні про що не треба хвилюватися, я напишу їм із Денвера. Мабуть, їм було страшенно боляче читати ту записку наступного ранку. Якби я писала таку записку сьогодні, то ретельно все обміркувала б і добирала б слова значно старанніше. Але тоді я почувалася під великим тиском, а ще мені було лише п'ятнадцять років. Перед сном я підійшла до Клариного ліжечка і довго дивилася на неї. Почувалася винною, що покидаю її, навіть не попрощавшись. Цікаво, що з нею буде після того, як ми з Шейною покинемо дім, — тоді мені здавалося, що назавжди. Клара виросла найбільшою «американкою» з нас усіх — тихе, сором'язливе, покірне дівчатко, яке всім подобалося. Я ніколи не приділяла їй особливої уваги, та, власне, навіть не дуже її знала. І тоді, коли я мусила ось-ось полишити сестру, на мене раптом нахлинуло почуття відповідальності. Проте врешті виявилось, що, коли вона залишилася єдиною дитиною в домі, її життя стало легшим. Із Кларою мої батьки були значно поблажливішими, ніж зі мною чи Шейною, і мати навіть де в чому їй потурала. У нашій родині не надто проявляли ніжність, але того вечора я погладила її щічку й поцілувала — а вона навіть не прокинулася.

Наступного ранку я, як і було заплановано, вийшла з дому рано й рушила на вокзал, щоб сісти на потяг до Денвера. Я ніколи раніше не подорожувала сама, тож ані мені, ані моїй напарниці у змові навіть не спало на думку, що поїзди ходять за розкладом, тож коли батьки відкрили і прочитали мого листа, я ще сиділа на лавочці на вокзалі й хвилювалася так, що серце ледь не вискакувало з грудей. Але, як то кажуть у їдишній примовці, дурням щастить: батьки так розгубилися, що, коли кинулися мене шукати, потяг уже від'їхав. Я вже була в дорозі до Шейни й усвідомлювала, що мій вчинок глибоко образить матір і батька, але для мене він необхідний. Протягом двох років, які я провела в Денвері, батько так мене і не простив і написав мені тільки раз. Із матір'ю ми час від

часу листувалися, тож коли я повернулася, мені вже не треба було виборювати право чинити так, як вважаю за потрібне.

Регіна і Клара в листах детально описували, що відбувалося після мого від'їзду. Клара сипала обвинуваченнями. Мати спершу гірко ридала, а тоді витерла сльози й кинулася до Регіниної матері. Коли Регіна повернулася зі школи, дуже задоволена собою, її мати вже наслухалася про її «ганебну поведінку», й Регіна отримала добрячої прочуханки. Однак добра подруга не докоряла мені в листі. Навпаки, вона мовби вибачалася: «Сподіваюся, ти не образишся, але тут усі думають, що ти втекла з якимось італійцем. Звідки вони це взяли? Поняття не маю... Люба моя Голді, ти лише не сердься, що я таке пишу, але ти ж сама спитала... Так, я на тебе злилася й сердилася, але що поробиш?».

У Денвері життя заграло новими барвами, хоча Шейна з Шамаєм виявилися не менш суворими, ніж батьки, і ми всі мусили тяжко працювати. Шамай підробляв прибиральником у місцевій телефонній компанії і тримав власну хімчистку. Ми домовилися, що після школи я перейматиму його обов'язки в хімчистці, щоб він міг піти на другу роботу. У хімчистці я робила домашнє завдання, а коли клієнт просив швидко щось попросувати, то я справлялася замість Шамаєва.

Після вечері Шейна намагалася засадити мене за домашню роботу, але мене значно більше цікавили гості, які приходили до нас поговорити й засиджувалися допізна. Їхні нескінченні дискусії про політику були захопливіші за мої уроки. Наша тісна квартирка стала денверським осередком для євреїв-іммігрантів з Російської імперії, які виїжджали на захід континенту лікуватися від туберкульозу в сухотному санаторії, де довго лежала Шейна. Більшість із них ще не мала родини. Були серед них і анархісти, й соціалісти, й соціалісти-сіоністи. Усі вони — і ті, хто ще хворів, і ті, хто вже одужував, — відірвалися від свого коріння, але пристрасно цікавилися головними проблемами нашого часу, наче то було питання життя і смерті. Вони годинами говорили, сперечалися й навіть сварилися щодо того, що відбувається у світі — і має відбутися. Вони обговорювали анархістську філософію Емми Голдман чи Петра Кропоткіна, президента Вільсона і становище в Європі, пацифізм, роль жінок у суспільстві й майбутнє єврейського народу,

п'ючи чай із лимоном чашку за чашкою. А я була дуже вдячною за їхнє чаювання, бо Шейні не подобалося, коли я засиджувалася допізна, але вона зазвичай не відмовляла й не відправляла мене спати, коли я пропонувала продезинфікувати чашки після того, як гості розійдуться.

Звісно, я була наймолодшою особою в кімнаті, а мій їдиш був не таким вишуканим, як у більшості моїх співрозмовників, але я дослухалася до їхніх слів, наче вони змінювали майбутнє людства, — а з часом почала висловлювати власні погляди. До значної частини їхніх тем я тоді ще не доросла. Могла не знати, що таке «діалектичний матеріалізм» чи хто такі Гегель, Кант і Шопенгауер, але розуміла, що соціалізм — це демократія, право робітників на гідне життя і восьмигодинний робочий день без експлуатації. А ще я розуміла, що тиранів треба валити, а диктатура будь-якого штибу, включно з диктатурою пролетаріату, мене геть не приваблює.

Я захоплено слухала всіх, але ловила себе на тому, що найуважніше дослухаюся до соціалістів-сіоністів: саме їхня політична філософія видавалася мені найлогічнішою. Ідею національного притулку для євреїв я сприймала з розумінням і як належне, що якщо на землі буде місце, де євреї житимуть вільно й незалежно, то там ніхто не бідуватиме, не зазнаватиме експлуатації, не боїтиметься навколишніх. Єврейський національний дім, який сіоністи хотіли збудувати в Палестині, цікавив мене значно більше, ніж політичне життя в Денвері чи навіть у Російській імперії.

Розмови в Шейні точилися їдишем, бо переважна кількість гостей не володіла англійською на достатньому рівні, щоб повноцінно обговорювати нагальні ідеологічні справи. Ми заторкували дуже різні теми. Були вечори, коли говорили здебільшого про літературу їдишем — Шолом-Алейхема, Переца, Менделе Мохер-Сфоріма — а були присвячені конкретним питанням: скажімо, суфражисткам чи майбутньому профспілкового руху. Мене цікавило все, але коли йшлося про постатей штибу Аарона Давида Гордона, який 1905 року виїхав у Палестину й заснував Дганію (кібуц на безлюдному березі Тиверіадського озера), я слухала, мов зачарована, і мріяла долучитися до першопоселенців у Палестині.

Не пам'ятаю, хто з наших юних гостей заговорив про Гордона першим, зате досі пам'ятаю, як мене захопила ця розповідь.

Гордон, чоловік середніх літ із довгою сивою бородою, був схожим на Хроноса. До прибуття в Палестину з родиною він ані дня не працював руками, але, приїхавши туди в майже п'ятдесятирічному віці, почав власноруч обробляти землю й писати про «релігію праці» — саме таке кредо підхопили його послідовники. Гордон вірив, що саме розбудова Палестини стане найбільшим даром євреїв людству. На землі Ізраїлю євреї знайдуть спосіб побудувати справедливе суспільство фізичною працею — якщо тільки кожен і кожна докладе всіх зусиль.

Гордон помер 1922-го, за рік після того, як я переїхала до Палестини, але ми так і не познайомилися. Я й досі вважаю його одним із найвидатніших мислителів і революціонерів в історії (а про них я багато наслухалася від Шейни). Якби мені дали можливість познайомитися з історичним діячем минулого, я обрала б саме його — і намагалася б познайомити з ним своїх онуків.

А ще мене захопила романтична історія Рахелі Блувштейн — ніжної дівчини з Російської імперії, що прибула в Палестину приблизно тоді, коли й Гордон, і мала на нього відчутний вплив. Ця дівчина — винятково талановита поетка — обробляла землю в новому поселенні над Тиверіадським озером і написала там свої найкращі вірші. До прибуття в Палестину вона не знала жодного слова івритом, але стала однією з перших сучасних авторів і авторок, що писали цією мовою. Чимало з її віршів покладено на музику, їх досі співають в Ізраїлі. Урешті вона захворіла і вже не могла обробляти землю, яку так любила. Туберкульоз згубив її в сорокарічному віці, але коли я в Денвері вперше почула її ім'я від когось із її знайомих із Російської імперії, вона була ще юною і живою.

Багато років по тому молодь завела моду висміювати моє покоління за негнучкість, правильність і вірність «істеблішменту», але для мене взірцем слугували саме інтелектуали-бунтарі штибу А. Д. Гордона й Рахелі. На мою думку, жоден сучасний хіпі не бунтував проти «істеблішменту» так ефективно, як ті першопоселенці початку століття. Багато з них походило з родин купців і вчених, ба навіть із заможних асимільованих родів. Якби їх надихав тільки сіонізм, вони могли б приїхати в Палестину, купити собі помаранчевий гай і найняти арабів, щоб робили за них усю

роботу. Так було б легше. Але в душі вони були радикалами і широко вірили, що тільки робота справді вивільнить євреїв із ярма гетто та відповідної ментальності, дасть змогу повернути свою землю й отримати на неї не лише історичне, а й моральне право. Серед них були поети, диваки, особи з буремним особистим життям; однак усіх їх об'єднувало бажання експериментувати й будувати в Палестині справедливе суспільство — чи бодай краще, ніж деінде у світі. Я певна, що засновані ними спільноти (кібуци) вистояли і тримаються донині саме завдяки щирій вірі в революційний соціальний ідеал.

Ті довгі денверські вечори за розмовами відіграли помітну роль у формуванні моїх переконань, ознайомивши мене з новими ідеями (деякі я приймала, деякі відкидала), але вони мали й інші наслідки. До нас часто приходив небагатослівний, м'який, делікатний Морріс Меерсон — Шейна познайомилася з його сестрою в санаторії. Моррісова родина іммігрувала в Америку з Литви, і, як і наша, дуже бідувала. Втративши батька ще в дитинстві, він рано почав працювати, щоб підтримати матір і трьох сестер. Коли ми познайомилися, він час від часу малював вивіски.

Він ніколи не підвищував голосу, навіть під час найбурхливіших дискусій. Здається, я помітила Морріса тому, що він — самоук — добре знався на тому, про що нічогісінько не знали ані я, ані більшість друзів Шейни й Шамаї. Він кохався в поезії, мистецтві та музиці, добре знав їх, і був готовий довго пояснювати особливості якогось сонета чи сонати мені, зацікавленій слухачці й повній невігласці.

Коли ми з Моррісом познайомилися ближче, то почали разом ходити на безкоштовні концерти в парку. Морріс терпляче розповідав мені про принади класичної музики, читав Байрона, Шеллі, Кітса й «Рубаї» Омара Хаяма, водив на лекції з літератури, історії й філософії. Певні твори класичної музики до сьогодні нагадують мені сухе гірське повітря Денвера й чудові парки, куди ми з Моррісом щонеділі ходили навесні та влітку 1913 року.

Один із тих концертів справив на мене незабутнє враження, і то не через музику, яку я майже не слухала, а через те, що небо загрозливо хмарилося. Я хотіла якнайкраще вбратися на зустріч з Моррісом, тож напередодні сходила в крамничку

«все за 5 і 10 центів» і купила собі гарний солом'яний капелюшок. Капелюшки в них були тільки яскраво-червоні, тож я повагалася (чи не занадто легковажний колір?), але врешті таки купила. Капелюшок мені дуже пасував, і я сподівалася, що Моррісові теж сподобається. Перший день, коли я його наділа, досі згадую з жахом. День був хмарним і темним, тож Морріс навіть не зауважив об'новки, а я так боялася, що почнеться дощ і червона фарба потече, тому весь день хвилювалася через погоду.

Я дуже захоплювалася Моррісом (сильніше шанувала тільки Шейну) не лише за його енциклопедичну ерудицію, а й за делікатність, розум і чудове почуття гумору. Він був старшим за мене років на п'ять-шість, але видавався значно дорослішим, спокійнішим і надійнішим. Не встигла я спохопитися, як закохалася; було ясно, що й він мене кохає, хоча ми дуже довго не говорили про почуття.

На щастя, Шейні теж подобався Морріс, тож вона була не проти наших частих побачень. Утім, — суворо попередила вона, — не для того вона допомогла мені втекти з дому. Я приїхала в Денвер, щоб учитися, а не слухати музику й читати поезію. Вона дуже серйозно ставилася до своїх обов'язків і стежила за мною, як сокіл; за кілька місяців мені почало здаватися, що я з тим самим успіхом могла залишитися в Мілвокі. Шамай на мене так не тиснув, але нагляд суворішав, і мені стало дуже неспокійно. Якогось дня Шейна особливо розкомандувалася й картала мене, як маленьку, тож я вирішила, що час жити самостійно, без постійних дорікань і нагляду матері-квочки. Я вийшла за двері в чому була — у чорній спідниці і білій блузі — й нічого не взяла, навіть нічної сорочки. Раз виваюся з-під сестриного даху і крила, то не маю права лишити собі подарунки Шейни й Шамаю. Зачинивши за собою двері, подумала, що це все: я нарешті на свободі.

Яким же було моє розчарування, коли хвилини за десять зрозуміла, що тепер доведеться самій шукати, де й на що жити! Я похнюпилася і з великою вдячністю прийняла запрошення двох друзів Шейни, які завжди були до мене особливо ласкавими. Коли я зізналася, що «на певний час» опинилася без даху над головою, вони погодилися мене прихистити. На жаль, то був не найкращий вибір безпечного прихистку. Обое цих друзів мали

туберкульоз досить пізньої стадії, тож я до сьогодні не знаю, як не підхопила хвороби — як казала моя мама, «а наарс мазль» (дурням щастить). Вони жили в тісній квартирі з однієї кімнати (з нішею в кутку) і кухні. Мені дозволили жити в тій ніші, скільки потрібно, але хворі рано лягали спати, тож коли западала темрява, я не наважувалася запалити лампу над ліжком. Власне, єдине місце, де я могла читати, не тривожачи господарів (і не тривожачись через їхній нічний кашель) — це лазничка. Там я і проводила більшість ночей, загорнувшись у ковдру й озброївшись Моррісовим найновішим списком читання, завжди жахливо довгим, і стосом книжок.

Звісно, у шістнадцять можна багато без чого обійтися, зокрема без сну, тож мене така домовленість дуже тішила — а ще більше, правду кажучи, я раділа за себе. Я не лише змогла знайти собі житло, а й дійшла висновку, що школа може зачекати. Навчитися самостійного життя, — сказала я собі, — значно важливіше, ніж здобути освіту, якої колись так прагнула. Житло я знайшла, тепер час шукати роботу. Як казав мій батько, справжній фаталіст, «ліс рубають — тріски летять», тож я готувалася до найгіршого й до того, що робота знайдеться не одразу. Однак уже за день-два я влаштувалася в майстерню, де моїм головним завданням було обмірювати клієнток для пошиття спідниць. Робота, ясна річ, не вдячна й не почесна, але бодай тримала мене на плаву і вже незабаром дала змогу винайняти крихітну, зате вільну від бактерій кімнатку. Між іншим, навик з тієї роботи не вивітрилися донині: я досі автоматично зиркаю на поділ спідниць і можу цілком упевнено підшити краї.

Я мала вигляд і почувалася дуже дорослою як на свій вік, але, правду кажучи, не раз жалкувала, що не лишилася з Шейною, Шамаєм і їхньою маленькою донечкою Юдіт. У мене, звичайно, був Морріс, про якого я навіть написала Регіні («Він не дуже вродливий, зате в нього красива душа!»), і кілька інших друзів — зокрема найдивакуватіший юнак на ціле Чикаго, Йосль Копелов, який став циркульником, бо вирішив, що тільки це ремесло залишатиме достатньо часу на читання. Ми з Моррісом проводили з ним чимало часу. Але друзі — це одне, а родина — геть інше. Інколи самотність майже перекреслювала втіху від незалежності, особливо коли

Морріса не було поруч. Але ні Шейна, ні я не вміли визнавати помилок і вибачатися, тож ми помирилися тільки за кілька місяців.

Я жила самостійно вже близько року, коли отримала єдиний за весь цей період лист від батька. Лист був коротким і діловим: якщо мені дороге життя матері, я мушу негайно повертатися додому. Я розуміла, що батько мусив наступити на свою гордість, тож раз він написав мені, я справді потрібна вдома. Ми з Моррісом усе обговорили, і я вирішила повернутися — у Мілвокі, до батьків і Клари, у школу. Правду кажучи, я була й не проти повернутися, хоча це означало розлуку з Моррісом: він мусив залишитися в Денвері, доки його сестра одужає. Десь перед моїм від'їздом Морріс сором'язливо сказав, що кохає мене і хоче зі мною одружитися. Я щасливо й так само сором'язливо зізналася, що теж його кохаю, але надто юна для шлюбу, й ми домовилися зачекати. А тим часом триматимемо наші стосунки в таємниці й постійно листуватимемося. Отже, я повернулася в Мілвокі «на сьомому небі від щастя», як сказала наступного дня Періні.